

oznacza syntezę losów wielu narodowości i społeczności, a także swego rodzaju dowartościowanie historii Łodzi ostatnich dwóch stuleci. Miasto, które w ostatnich latach wychodzi z cienia historycznych polskich metropolii, przypomina o swoim ogromnym potencjale społecznym i kulturalnym, umiejętnie eksponuje zróżnicowaną tożsamość i fascynuje dotąd pomijanymi czy marginalizowanymi dziejami epoki przemysłowców i włóknarzy. Szersze udostępnienie łamów Rocznika Katedry Badań Niemcoznawczych dla tematyki związanej z przeszłością i tożsamością Łodzi uczyni także samo czasopismo bardziej atrakcyjnym i rozpoznawalnym wśród szerszego grona odbiorców.

Niestety przykrym cieniem na lekturze Rocznika kładzie się pozostawiająca wiele do życzenia jego forma redakcyjna. Niekonsekwencja w opracowaniu edytorskim, którą można usprawiedliwić w przypadku pierwszego tomu (np. budzący wątpliwości sposób numeracji przypisów), towarzyszy również kolejnym edycjom. Zróżnicowane formy zapisów bibliograficznych czy tytułów, braki kursywy czy cudzysłowu (np. tom III, s. 292) zakłócają lekturę podobnie jak nierzadkie błędy korektorskie (np. tom IV, s. 246). Natrafić też można – o zgrozo – na błędy ortograficzne (tom III, s. 297). Oczekując wyeliminowania tych uchybień pozostaje życzyć zespołowi łódzkich niemcoznawców oraz współpracujących z nimi naukowców konsekwencji w kontynuacji badań i udostępnianiu ich rezultatów w formie Rocznika *Niemcy – Austria – Szwajcaria*. Przejrzysty dobór tematów idzie w nim w parze z systematyką poszczególnych autorów rozwijających swoje specjalizacje. Czasopismo posiada potencjał pozwalający na trwale wpisać się w akademicką dyskusję o kulturze, historii, polityce i społeczeństwach krajów niemieckojęzycznych.

Natalia Jackowska

AGNIESZKA ŁUCZAK: *Utraczone decorum. Grabież dóbr kultury z majątków ziemiaństwa polskiego w Wielkopolsce w czasie okupacji niemieckiej w latach 1939-1945*, Warszawa – Poznań 2011, 411 ss.

Grabież polskiego majątku narodowego przez obu okupantów w okresie II wojny światowej przyczyniła się do ogromnych i nieodwracalnych strat materialnych. Ogrom przeprowadzonego w Polsce rabunku dotknął praktycznie wszystkie warstwy społeczne. W przypadku III Rzeszy był także jednym z filarów polityki prowadzonej na okupowanych terytoriach. Praca Agnieszki Łuczak jest udaną kontynuacją, a zarazem podjęciem po wielu latach na nowo ważnego postulatu badawczego, jakim są organizacja, przebieg i rozmiary zawłaszczenia polskich dóbr kultury. Autorka podejmuje się zadania ustalenia wielkości strat dóbr kulturalnych wśród wielkopolskiego ziemiaństwa oraz scharakteryzowania instytucji, biorących udział w ich grabieży.

Recenzowana książka składa się z sześciu rozdziałów oraz z obszernego aneksu. Całość rozważań poprzedza wstęp, w którym autorka przedstawia przede wszystkim zarys stanu badań, dotyczących wielkopolskiego ziemiaństwa i jego siedzib oraz grabieży dóbr kultury. Po omówieniu struktury pracy następuje wymienienie źródeł historycznych, wykorzystanych w pracy.

Rozdział I zatytułowany: *Charakterystyka dóbr kultury w siedzibach ziemiańskich w Wielkopolsce* Łuczak rozpoczyna od definicji ziemiaństwa i jego charakterystyki w okresie II Rzeczypospolitej, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji tej warstwy społecznej i jej kulturotwórczego znaczenia w Wielkopolsce w okresie międzywojennym. W kontekście podjętej tematyki opisane zostały szeroko pojęte zbiory artystyczne i historyczne wielkopolskich rodów ziemiańskich. Dokładny przegląd wyposażenia artystycznego z odwoływaniem się do wybranych siedzib ziemiańskich pozwolił autorce pokazać kulturotwórczą i społeczną rolę ziemiaństwa oraz wyjaśnić, zastosowane w tytule opracowania, pojęcie *decorum*, którego integralnym elementem były właśnie różnorodne kolekcje dóbr kultury materialnej gromadzone na przestrzeni lat przez ziemian.

Rozdział II pt. *Sytuacja ziemiaństwa polskiego w Wielkopolsce podczas okupacji niemieckiej w latach 1939-1945* podzielony został na dwie części. W pierwszej zestawione zostały ogólne dane statystyczne, ukazujące osobowe straty wśród ziemian w Wielkopolsce. Dotyczą one pierwszych miesięcy zarówno niemieckiej, jak i rosyjskiej okupacji. Dane te stały się punktem wyjścia do drugiej części rozdziału, w którym nakreślony został ogólny przebieg eksterminacji polskich ziemian oraz dewastacji i grabieży ich majątków. W opisie zagłady wielkopolskiego ziemiaństwa badaczka uwzględniła eksterminację bezpośrednią i wysiedlenia. W tej części pracy charakteryzuje dwa obozy dla wysiedlonych, w których przebywali także ziemianie oraz krótko wspomina o konspiracyjnej działalności wielkopolskich ziemian. Rozdział kończy opisem sytuacji i wojennej działalności ziemian z dawnego województwa poznańskiego w Generalnym Gubernatorstwie.

W dalszych rozważaniach podjęta zostaje właściwa problematyka pracy. W rozdziale zatytułowanym *Rabunek i konfiskata własności ziemiaństwa polskiego na ziemiach polskich okupowanych przez III Rzeszę* wyszczególniła autorka dwa, wzajemnie uzupełniające się, aspekty swoich badań. W pierwszej części przedstawione zostały etapy i cele grabieży dokonanej przez nazistów. Swoją uwagę autorka skierowała w pierwszej kolejności na instytucje i urzędy, dokonujące zinstytucjonalizowanej grabieży polskiego majątku narodowego na terytorium okupowanej przez III Rzeszę Polski. Druga część tego rozdziału została poświęcona konfiskacie dóbr kultury, w tym zbiorów polskiego ziemiaństwa. Opis tego autorka rozpoczyna od zarysowania działalności niemieckich naukowców przed 1939 r., przygotowujących się do przejęcia cenniejszych zabytków materialnych polskiej kultury. Wskazuje również na rozbieżności terminologiczne związane z pojęciem grabieży. Następnie omawia próby podejmowane przez państwo polskie i ziemiaństwo w celu zabezpieczenia swojego majątku. Właściwe przedstawienie i przebieg grabieży dóbr kultury ujmuje Łuczak w opisie poszczególnych jej etapów na terenie okupowanej Polski. Zajmuje się tutaj w pierwszej kolejności działalnością głównych instytucji i urzędów, powołanych do przeprowadzania masowych konfiskat polskich dóbr kulturalnych.

Rozważania na temat instytucji i organizacji grabieży kontynuuje autorka w rozdziale IV: *Grabież dóbr kultury polskiego ziemiaństwa w Wielkopolsce w latach 1939-1945*, poświęconym rabunkowi wyposażenia majątków ziemiaństwa wielkopolskiego. Aby móc dokładnie przeanalizować zakres grabieżczej polityki okupanta w Wielkopolsce, szczegółowo opisane zostało funkcjonowanie Urzędu Generalnego Powiernika. Dokładny zakres konfiskat, przeprowadzonych przez ten urząd, autorka podsumowała w dołączonej do podrozdziału tabeli. Następnie wskazała na rolę, jaką odegrał w grabieży ziemiańskich dóbr kultury namiestnik w Kraju Warty, Arthur Greiser i podległe mu instytucje. Łuczak przedstawiła rabunek omawianych obiektów przede wszystkim z perspektywy nazistowskich

urzędów i ich zbieżnych, powodujących z reguły chaos kompetencji. Uwagę autorki zwróciła również osoba wizytującego wielkopolskie dwory Hansa Possego, bliskiego współpracownika Hitlera. W zakończeniu tego rozdziału autorka sklasyfikowała w tabeli 222 majątki ziemskie, które padły łupem zinstytucjonalizowanej grabieży okupanta. W tej części pracy podała także własną definicję grabieży przeprowadzonej w majątkach ziemskich, uznając ich dyslokację i rozproszenie za najdotkliwszą i nieodwracalną konsekwencję nazistowskiej polityki. Innym aspektem podjętym w podsumowaniu tego rozdziału jest kwestia udziału i motywacji urzędników niemieckich przeprowadzających konfiskaty wyposażenia siedzib ziemian. Dalej autorka zestawiała ponownie różne etapy grabieży, wyszczególniając jej trzy aspekty – ideologiczny, muzealny oraz ekonomiczno-finansowy.

Rozdział V *Wojenne losy największych wielkopolskich kolekcji pałacowych* jest udaną próbą rekonstrukcji losów wybranych kolekcji z siedzib ziemiańskich z terenu okupowanej Wielkopolski. Autorka uwzględniła w nim następujące kolekcje: pałacu w Antoninie (majątek Radziwiłłów), w Czerniejowie i Lubostroniu (dobra Skórzewskich), Dobrzyca, Siekowie i Trzeboszy (majątek rodu Czarnieckich), Gołuchowie (majątek Czartoryskich), Objezierzu (dobra hrabiego Stanisława Turno) oraz w Rogalinie (majątek Rogalińskich). Wybór wymienionych powyżej zbiorów motywowany był przede wszystkim odmiennymi od pozostałych losami kolekcji, jak też przebiegiem konfiskaty znajdujących się we wskazanych majątkach zespołów artystycznych. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że analizując losy ich grabieży, autorka trafnie pokazała spory kompetencyjne różnych urzędów oraz wręcz nieograniczoną pazerność niektórych urzędników III Rzeszy.

Istotne i ważne uzupełnienie omówionych już treści stanowi rozdział VI (*Ziemiańskie dobra kultury w czasie reformy rolnej w Wielkopolsce w 1945 roku*), w którym opisane zostały majątki ziemiańskie w czasie realizowanej przez komunistów w Wielkopolsce w 1945 r. reformy rolnej. Na przykładzie kilku wybranych majątków ukazała autorka ich zupełną dewastację oraz ostateczne pozbawienie ziemiaństwa jego statusu społecznego i materialnego i jego faktyczną likwidację jako warstwy społecznej. W tym kontekście wskazała także na początki organizacji życia muzealnego w Polsce, prowadzącego do ostatecznego rozproszenia, ale także i zachowania zbiorów poziemiańskich. W krótkim zakończeniu pracy Łuczak sumuje wcześniej poczynione uwagi oraz wnioski.

Pracę uzupełnia szeroki i szczególnie wartościowy aneks, w którym autorka umieściła w kolejności alfabetycznej 222 wielkopolskie majątki ziemskie (spośród ponad 650 istniejących na tym terenie), które padły łupem okupanta. Do każdego załączony jest krótki opis zagrabionych kolekcji pałacowych wraz z określeniem instytucji odpowiedzialnych za poszczególnie konfiskaty.

Stosunkowo niewielkim uzupełnieniem treści są dołączone na końcu publikacji zdjęcia, wśród których szczególną uwagę zwracają te, które pokazują wyposażenie majątków ziemian przed 1939 r. oraz współczesny stan i wykorzystanie dawnych siedzib ziemiańskich. Dzięki temu zabiegowi fotografie dają wyobrażenie zakresu spustoszenia i zniszczenia ziemiańskiego dziedzictwa kulturowego.

Opracowując temat, Łuczak dokonała szeroko zakrojonych badań archiwalnych. Baza źródłowa pracy jest imponująca. Oparła się ona w pierwszej kolejności na licznych, słabo lub ogóle niezbadanych dotychczas materiałach, dokumentach instytucji, zajmujących się grabieżą. Należy wymienić tutaj zespoły archiwalne dotyczące Stowarzyszenia Naukowo-Badawczego „Dziedzictwo Przodków”, Głównego Urzędu Powierniczego Wschód czy też Urzędu Generalnego Powiernika. Szeroko wykorzystane zostały również dokumenty po

niemieckich placówkach badawczych działających w Poznaniu w latach II wojny światowej. Nie zabrakło także relacji ziemian z Wielkopolski, na które autorka chętnie się powołuje. Różnorodność źródeł i ich wieloaspektowa krytyka podnoszą walory badawcze pracy. Autorce, oprócz zgromadzenia ogromnego materiału archiwalnego, udało się także wykorzystać wiele opracowań naukowych, również tych nieznanych w dotychczasowej literaturze przedmiotu.

Pewne zastrzeżenia budzi jednak struktura pracy. Nie wiadomo z jakich względów Łuczak tak dużo miejsca i uwagi poświęciła charakterystyce dóbr kultury ziemiaństwa wielkopolskiego (rodz. I). Nie jest to bowiem głównym tematem jej rozważań. Można uznać, że szczegółowe opisy dóbr kulturalnych wielkopolskich ziemian umieszczone w aneksie, wystarczająco dobrze oddają ich specyfikę i różnorodność. Również wyszczególnienie sytuacji ziemian podczas pierwszych miesięcy okupacji, w tym chociażby opis sowieckiej strefy okupacyjnej, nie wnosi żadnych nowych ustaleń i nie jest podejmowany w kolejnych rozdziałach. Rozległość dwóch pierwszych rozdziałów, obejmujących jedną trzecią treści omawianej książki, zakłóca kompozycję całej monografii i jej odbiór przez czytelnika. Właściwe zagadnienia związane z tematem pracy rozpoczynają się w trzecim rozdziale, a w pełni omówione zostają dopiero od rozdziału czwartego.

Poczynione uwagi nie wpływają jednak na pozytywną ocenę pracy. Omawiana książka to solidna, oparta na ogromnej bazie źródłowej pozycja, która wnosi wiele istotnych ustaleń do badań nad organizacją, przebiegiem i konsekwencjami nazistowskiej grabieży dóbr kultury. Szczególnie istotne jest to, że autorka z powodzeniem ustaliła charakter i rozmiar konfiskat przeprowadzonych w poszczególnych siedzibach wielkopolskich ziemian. Wyjaśniła także, co stanowiło o istocie nazistowskiej grabieży połączonej z fizyczną eksterminacją ziemiaństwa i nieodwracalną utratą ziemiańskiego dziedzictwa kulturowego oraz jego znaczenia, ujętego przez autorkę w określeniu *decorum*.

Istotną zaletą pracy jest także klarowna narracja, chociaż miejscami zanadto przytłoczona przypisami. Język pracy wydawać się może momentami trudny i skomplikowany, wynika to jednak wyłącznie ze specyfiki i szerokości podjętego tematu. Uważna lektura tekstu pokazuje umiejętność autorki w jasnym i syntetycznym prezentowaniu ogromu materiału poddanego drobiazgowej analizie źródłowej.

W podsumowaniu należy podkreślić ważność podjętego przez autorkę tematu. Niewątpliwie praca ta stanowi istotny wkład nad badaniami dziejów okupacji niemieckiej w Polsce. Jest także przyczynkiem do zainicjowania badań nad nadal słabo rozpoznanym w literaturze przedmiotu tematem grabieży, nie tylko dóbr kulturalnych.

Bogumił Rudawski

MICHAŁ STEFAŃSKI: *Die 68er-Generation vor Gericht. Untersuchungen zu den Konfliktkonstruktionen in den Texten der 85er-Generation*, Poznań 2013, 204 ss.

W europejskiej historii XX w. mało jest politycznych fenomenów, w których ocenie istniałaby tak ogromna rozbieżność opinii, jak w przypadku rewolty 1968 r. Tą datą hasłowo określany bywa cały kompleks zjawisk, tendencji, idei, które w drugiej połowie lat 60. przeorały społeczeństwa głównie (choć nie tylko) zachodniej Europy. Polski kontekst tego